

פעטלורית עד רגעיו האחרונים — כשנפצע ושכב על הארמה וירה במכונת-היריה שלו. במאמרו על יעקאטערינאָסלאָוו, שעכשיו נקראת דניעפראָפּעטראָוסק, נתן המחבר שרטוטים ביוגרפיים של איליץ אַרשאָנסקי, אישיות נודעת-לשם ביהדות-רוסיה של המאה הי"ט, סופר בעל כשרון, יוריסט רוסי מצויין, והיסטוריון של יהודי רוסיה. ביעקאטערינאָסלאָוו, עיר מולדתו, היו קוראים לו אברהם אליהו.

ספרו של אַשעראַוויטש משמש מצבה לא רק לעשרים ותשע קהילות באוקראינה ורוסיה אלא גם להרבה אישים מצוינים בישראל — רבנים, צדיקים, משכילים, סופרים בעלי-מדע ועסקנים — שהשפיעו על חיי עמנו ורישומם ניכר בדברי ימי ישראל בורות האחרונים.

ד"ר מארק ווישניצ'ר

של הבעש"ט. ר' רפאל בערשאָדער דרש תמיד שהגאווה היא אחת מן העבירות הגדולות-ביותר. הרב בערשאַי משה אהרן, שנהרג על קידוש השם בשנת 1920, בדובנאָ ווא, חשב את עצמו לתלמידו של ר' רפאל. ר' משה אהרן היה אביו של מיכה יוסף בערדיטשעווסקי וחנך את בנו בדרכיו של ר' רפאל. אַשעראַוויטש זוכר, כיצד התגאו הבחורים המשכילים בבערשאַד, טראסטיאנעץ ושאר המקומות שבסביבה בזה שמיכה יוסף יושב בברלין ועוסק במדע. אַשעראַוויטש דן גם-כן, בקיצור, בעבודתו הספרותית הפוריה של ה"בונטאַר" בערדיטשעווסקי, שמוצאו מבערשאַד ה"עיר של עניות". לוחם ממש, גבור חיל, היה משה דאמבראָווענסקי, שמוצאו גם כן ממשפחה חסידית בבערשאַד. בימי הפרעות של חיילות-פעטלורא ארגן משה הגנה עצמית, שהוא עמד בראשה, נגד כנופיה

הערות להערות

הושפעו ע"י האיסלם. עוד לפני שש שנים כתבתי על מחקריו של מאהלר: "הוא לא שם לב לגורמים הפוליטיים והחברתיים של הסביבה האיסלמית. אייאפשר להבין את התהוות הכתות השונות של אותה החקופה, וגם של הקראים בתוכן, בלי ידיעה יסודית של התנועות המהפכניות והפוליטיות במזרח הקרוב במאה השמינית והתשיעית. התהוות הכתות היהודיות היתה בלי שום ספק קשורה ותלויה בשינויים החברתיים והתרבותיים שהאיסלם גרם" (1).

ובבקורת שלי ב"בצרון" (1) חזרתי עוד פעם על הרעיון הזה כאשר הדגשתי, שמאהלר

זאת היא תחבולה בדוקה ומנוסה של מתבררים שונים שכאשר ספריהם אינם זוכים בבקורת הרצויה להם הם מתנפלים על המבקרים. במקום לענות אל הענין על הסענות של משיגיהם הם מלגלים על דבריהם.

בשיטה זו, שהיא שיטה קלה, נקט גם ד"ר מאהלר בהערותיו על בקורתי על ספרו (1). ראשית כל פסק כפוסק ראשון ואחרון גם יחד שלטענותי אין ממש ולבסוף הוא מחליט שקריאת ספרו עלתה לי בתוהו והוא מציין אותי כאפולוגיסט, כאחד אשר רוצה להסב את גלגל ההיסטוריוגרפיה היהודית אחורנית. אבל למרות שלטענותי אין ממש הוא מואיל לענות על אחדות מהן, כמובן בסון של לעג ובטול.

נבדוק את תשובותיו של מאהלר ונראה אם יש בהן ממש.

בבקורת שלי ערערתי על התיות שלו והיא, שהכתות במזרח הקרוב בתקופת הגאונים לא

(2) "יווא-בלעטער", כרך כ"א (1943), 73. ע"ג במכתבו של ז. קלמנוביץ אל אופאטשוו (זאמלביכער, כרך ז', 1948, 460): "אויב מען וויל מאַטעריאַליסטיש דערקלערן קאַראַי מיזם, דאַרף מען נעמען פאַרשן די טאַציאל-עקאָנאָמישע סטרוקטור פון דער פערסישער מאָנאַרכיע, פון דעם קאַליפאט וכדו', און ד"ר מאהלער מוט דאָס ניט".

(3) שבט, תש"ס, 279.

(1) "בצרון", ניסן תש"ס, 57.

המוסלימית במשך תקופה של שלש מאות שנים בערך הן מועטות מאד. אני משוכנע... ששם בפרס, כורוסאן ארמניה — עמדו הערי סות של התנועות האנטיתלמודיות והאנטירבניות ושענן זה חכמים של עוקברה וא"י הם רק היורשיהם של הורע אשר נזרע ע"י המתישבים החרשים במתוות המזרחיים שהיו בורים ועמיאריץ. שם הושיפעו מן הלאומיות הפרסית והספרסיתם הדתיות... (הפנור שלי).

באותו הזמן שבו הופיע ספרו של מאהלר הופיע גם המחקר החשוב של החוקר הצעיר נפתלי וידר „ההשפעות האיסלאמיות על הפולחן היהודי“⁴, בו מוכיח המחבר את ההשפעה העצומה של האיסלם על הפולחן גם של הרבנים וגם של הקראים. המסקנות האלה של מומחים לספרות היהודית-העברית מערערות לבמרי את התיזה העיקרית של מאהלר.

מאהלר מתרעם עלי על זה שכתבתי עליו, שאיננו בן בית בספרות של אותה התקופה שהוא דן בה ושאנינו מומחה לספרות ולתולדות הערבים. לא הוצאתי עליו שום לעז. ד"ר מאהלר איננו ידוע כמורחק. הוא אמנם בקי בספרות המודרנית על אותה תקופה, אבל איננו בן בית בספרות של אותה תקופה, מפני שרק חלק ממנה תורגם לשפות מודרניות. דעתי היא, ואני חושב שכל בר דעת יסכים אתי, שרק היסטוריון מזרחי השואב את ידיעותיו ממקור ראשון והבקי ברקע הכללי של תקופת הגאונים על סמך מקורות ראשונים מוכשר לכתוב את תולדות התנועה הקראית. כהוכחה לרברי די להוכיח, שההיסטוריון גראפיה היהודית ניוזנית זה שנים רק מחלק קטן של ספרו של ההיסטוריון הקראי הידוע קרקסאני, מאותו החלק שתורגם לשפות מודרניות. רובו הגדול של ספרו של קרקסאני לא נוצל ע"י מאהלר במחקריו למרות שהוא נמצא זה שנים בהוצאת נימוי. ספרו של קרקסאני

טועה בזה שהוא מכחיש את השפעת האיסלם על מבשרי התנועה הקראית ועל הקראים. על האמת ההיסטורית הזאת לא מצאתי עד עכשיו מערערים חוץ מד"ר מאהלר. האמת הזאת, כפי הנראה, איננה מתאימה לשיטתו על המקוריות השלמה של מיסדי הכתות האלה ובעיקר זו של ענן ושל חכמי הקראים הראשונים.

החוקר הידוע ישראל פרידלנדר פרסם מחקר ארוך ומפורט על השפעת האיסלם על מבשרי התנועה הקראית⁵. בעיקר התעכב פרידלנדר על אבו עיסי. אבל בספרו של מאהלר הדן באריכות באבו עיסי אין זכר להשפעה חיצונית עליו, אבל הוא נפל כעל מציאה גדולה על תיוזה אחרת של פרידלנדר באותו המחקר, תיוזה שהוא לא ביסס ושהביע אותה רק דרך אגב ושכפי הנראה לא נתקבלה על ידי המדע בדור האחרון, ועשה אותה ליסוד כל מחקרו על הקראים.

פרידלנדר מבדיל במחקרו בין הכתות שקדמו לקראים ושעריסתם היתה פרס ובין הכתה הקראית שקמה בבבל. דעתו של פרידלנדר היא, שבקראות אין השפעה חיצונית ניכרת; אמנם הוא מוסיף: „מלבד רות הזמן הכללי שהצטיין בספקנות ובנטיה מסוימת לכתתיות הדוות למזיגת תרבויות שונות“⁶. לרות הזמן הכללי הזה, שאפילו פרידלנדר מודה בהשפעתו על הקראים, אין זכר בספרו של מאהלר. כבר הזכרתי, שדעתו של פרידלנדר לא נתקבלה על ידי חוקרי התנועה הקראית בזמן האחרון. עיין, למשל, במאמרו של י. מארקון על הקראים באנציקלופדיה יודאיקה הגרמנית ובמאמרו של ליאון נימוי על הקראים ב„יוניברסל דזשואיש אנסיקלופדיה“. ד"ר נימוי, חוקר שאפילו ד"ר מאהלר יודה בסמכו תו המדעית, כותב במכתב פרטי אלי (11 באפריל 1949): „ידיעותינו על התנועות האנטיתלמודיות בחלק המזרחי של האימפריה

4) בשלשת הכרכים הראשונים של הרבעון האנגלי, סדרה חדשה. מאהלר פוסר את כל מחקרו של פרידלנדר במשפט סתמי אחד שאיננו אומר כלום. עיין „קאדאמער“, 127.

5) רבעון אנגלי, סדרה חדשה, כרך א' (1911), 215.

6) אוקספורד, תש"ז.

אויף הויז לארץ" (10) (הפיזור שלי). ביאורים מיותרים.

יכול מאהלר להיות חוקר מצוין של קורות היהודים בפולניה ולא להיות תלמודי וחוקר ספרות הגאונים וההלכה הקראית.

מאהלר מציין אותי כאפולוגיט על זה שאיני מסכים להשקפתו שהקראים הם הם שהיו "זי געטרייע היטער פון דער שבועה, אם אשכחך ירושלים". הוא לוקח לעצמו את העטרה של אוביקטיביות ומאשים אותי כאפולוגיטיקה. מה שנוגע להאשמה הזאת הגני בחברה טובה. הוא מונה גם את יעקב מאן ז"ל בין האפולוגיטים (11).

אליבא דאמת ספרו של מאהלר רחוק מלהיות אוביקטיבי כרחוק מזרח ממערב. כבר הזכרנו שהוא העלים לגמרי את המסקנות של פרידלנדר בנוגע לאבו עיסי ועשה מן הטפל שבמחקרו עיקר. ספרו חדור כולו הערצה לקראים. עלי לצטט את המשפט הבא במקורו לדוגמא:

„די לייכטנדיקע אידעע פון ענגס סעקסאנטישער שפאלטונג בליצט דא אויף פון די סאמע טיפפענישן פון זיין אנגעווייסיקטער, אבלידיקער און רעבעלישער נשמה: נישט קיין אנדערע ציל האט ער געהאט פאר זיך, ווי אויפצושטעלן א געקליבענע כתה פון פרושים, וואס פירן א הייליק לעבן כדי זוכה צו זיין צו ברענגען די גאולה פארן

הוא אוצר בלום של הלכה ופרשנות קראית, אבל הוא ספר חתום לנו כל זמן שלא תורגם לשפה מודרנית.

מאהלר מרגיש את עצמו געלב על זה שכתבתי עליו שאיננו תלמודי. גם בזה לא הוצאתי עליו שום לעז. מאהלר בעצמו הודה פעם, שאיננו נזקק לתלמוד, ותודאת בעל הדין כמאה עדים דמי (7). חוקר המטפל בהלכה של הקראים והנכנס בנתוח דק מן הדק של פרטי פרטים של ספרות הגאונים צריך להיות תלמיד-חכם ממדרגה ראשונה ולא אחד שנכשל כבר פעמים אחדות בענינים קלים בתלמוד (8). בבקורת שלי מניתי מספר של טעויות שמצאתי בספרו אנב קריאה. מאהלר משתדל ליישב אותן כולל, אין ברעתי להכנס בנתוח חדש של אותן הטעויות. אבל בכדי שהקראים לא יחשדו אותי בנטיה לחפש מומים באחרים, ארשה לעצמי להביא ברייתא ברורה אחת ואת תכנה המקורי אצל מאהלר, ועל הקוראים לדון אם צדקתי במשפטי.

הברייתא היא: „רבי אומר וזה דבר השמיטה שמוט, בשתי שמיטות הכתוב מדבר, אחת שמיטת קרקע ואחת שמיטת כספים, בזמן שאתה משמט קרקע אתה משמט כספים, בזמן שאי אתה משמט קרקע אי אתה משמט כספים" (9). והנה נראה את תכנה אצל מאהלר: „ר יהודה הנשיא . . . גייט נאך חייטער און דערקלערט אז די שמיטה איז לויט דער תורה חל נאך, בארץ ד"ה אין די צייטן פון בית המקדש (כך !!) און נאך מדברי סופרים ווערט זי אויסגעשפרייט

(10) כפי הנראה, הטעה הרכבי את מאהלר. עיין „לקוטי קדמוניות", ח"ב, 197 (11). הרכבי כתב: „דעת רבי . . . כי מן התורה שמיטת כספים נוהגת רק בזמן ששמיטת קרקע נוהגת ורק מדברי סופרים נוהגים בשמיטת כספים בחוק לארץ". הערבוביה של המושג זמן עם המושג מקום אצל מאהלר היא משל הרכבי. רבי איננו מדבר על חוק לארץ כלל. דעת התנאים היתה שלשמיטת כספים אין הבדל בין ארץ ישראל לחו"ל. עיין ספרי, דברים, דאה, ק"א; ע"ר ר' יוסי הגלילי, בירושלמי שביעית פרק י', הלכה ב'; קדושין ל"ה, ע"ב.

(11) „יוזאבלעטער", כרך י"ד, 166.

(7) „יוזאבלעטער", כרך י"ד (1939), 160, 162.

(8) כ"ל, ע"ג „בצרון", טבת, תשי"ד, 309.
(9) גטין ל"ו, ע"א; קדושין ל"ה, ע"ב.
מן הברייתא הזאת יוצא שעפ"י רבי שמיטת כספים בזמן הזה איננה מדאורייתא. אמנם יתכן שעפ"י רבי גם בזמן הבית השני שמיטת כספים לא היתה חוב מדאורייתא, מפני שעפ"י ברייתא אחרת של רבי שמיטת קרקע בזמן הבית השני היתה רק מדבריהס. עיין ירושלמי, שביעית פרק י', הלכה ב'; גטין פרק ד', הלכה ג'.

של העבר. לפנינו כאן לא רק שאלה של תאור עובדות, כי אם אינטרפרטציה של העבר. כל ספרו הוא אינטרפרטציה של הקראות לאור התפיסה המארכסיסטית שלו. הוא נגש במחשבה שבה תחילה לשאלת התהוות הקראים. טנדנציה אחת עוברת כחוט שני בכל ספרו והיא, שהקראים הם שהיו המהפכנים החברתיים והלאומיים בה"א הידיעה של תקופת הגאונים. אפילו סופר יהודי ראדיקלי, סטאליניסט כפול שמונה כמשה כץ, שאין לחשוש אותו באפולור-גיטיקה, הכיר בזה. משה כץ כתב: "מאהלער . . . האט שטארק איבערגעבויגען דעם שטעקן אין דער אנדער זייט"¹⁵, והוא מטיל ספק במסקנותיו של מאהלר. כפי שידוע עכשיו, עוד בשנת 1938 כתב ז. קלמנוביץ, מראשי ה"יחא" בוילנה, על מחקריו של מאהלר שהם "פארטייאיש"¹⁶.

אינני, איפוא, ה"אפולוגיסט" היחידי, הרואה במחקריו של מאהלר על הקראים טנדנציה אידיאולוגית צרה.

ד"ר יהודה רוזנטאל

(15) "יידישע קולטור", יוני, 1948, 32 ואילך.

(16) "זאמלביכער", כרך ז' (1948), 469. כדאי עוד לצטט את המשפט הבא של קלמנוביץ: "מאהלער האלט עס דווקא פאר א מצוה צו האבן א וועלט־אנשוואונג. ער ווייס שוין לכתחילה, איידער ער האט אריינגעקוקט אין זיין מאטעריאל, דעם עיקר, דעם פרינציפ. וואס קאן אים ארן אז דער אדער יענער פרט שטימט גיט. די וועלט־אנשוואונג ווייס בעסער".

י י ד י ש ן פ א ל ק " (12) (הפזור שלי). מאהלר מתרשם ומתפעל מדרישתו של ענן בספר המצות שלו להבדל מן הנכרים ומן הרשעים, ואפילו אם הם קרובים, ולהתאסף במקום אחד. המשפט המעורר את התפעלותו של מאהלר כולל גם את הדעה שכל ישראל שאיננו עושה מצות הבורא נקרא גוי¹³. כידוע, דעת התלמוד היא להיפך, שישאל אעפ"י שחטא ישראל הוא. בעיקר מענין הבאור ה"אוביקטיבי" של מאהלר על המוסריים של ענן בהתבוללותו לאור המסקנות האחרונות של גימזי על הנושא הזה. גימזי בא אחרי נתוח מפורט של כל החומר ההיסטורי על ענן ועל סיבת התבוללותו לידי מסקנה שידיעותינו האמתיות על כל הדברים האלה הן — אפס¹⁴.

ובאמת יש להשתומם על הנאיביות של ד"ר מאהלר בשאלתו, האם אי אפשר להיטוריון להיות אוביקטיבי בתאור העבר מבלי הפיסת עמוה. לד"ר מאהלר, שהוא היסטוריון מארכסיסטי, אי אפשר להאמין בהיסטוריה גראפיה אוביקטיבית כלל. לשיטתו, לכל הופעה חברתית יש רקע מעמדי. האוביקטיביות לשיטתו היא אחיזת־עינים בורגנית, ביוזעים או בלא יודעים. אפילו בבחירת העובדות ההיסטוריות או בהרגשתן יש גישה מעמדית, כידוע, ולכל מעמד יש אינטרפרטציה אחרת

(12) "קאראימער", 206.

(13) "לקוטי קדמוניות", ח"ב, 6—7.

(14) עיין "זכרת עמנואל", ספר זכרון לעמנואל לעף, בודפשט, 1947, 248.

ההומניסטון ואיש-המצפון בספרות העברית החדשה

(לדמותו של יעקב רבינוביץ ז"ל)

העובדות ובקבוצים השונים היה מרצה על ירושלים ועל הישוב הישן... כי רודף שלום. איש המצפון וחניך הליברליזם הרוסי היה יעקב רבינוביץ.

הוא היה חניך האסכולה האודיסאית בספרותנו, ואהבתו המיוחדת לנוף הדרומי והתפעלותו מעסקני אודיסה באו לידי

יעקב רבינוביץ אהב את הסינזזה, ועוד לפני מלחמת העולם הראשונה כתב מסות על הירושה והערכין של ההשכלה העברית, על מיכה יוסף לבינונון, על דור ההשכלה שסלל את הדרך ללאומיות הרומנטית.

לא מקרה הרבה, שכירושלים עיר בירתנו הנצחית היה מרצה על זגניה, על ההתישבות